

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

**GÜNEY-DOĞU AVRUPA
ARAŞTIRMALARI DERGİSİ**

2-3

1973 - 1974

EDEBİYAT FAKÜLTESİ BASIMEVİ

1974

BİR TÜRK KADISININ YAZDIĞI ATİNA TARİHİ
(*Târih-i Medinetü'l-hükemâ*)*

Cengiz Orhonlu

Osmanlı tarihçiliğinin genel olarak bir tahlili veya muhteva araştırması yapılmamıştır. Osmanlı tarihçiliğinin meydana gelmesi ve gelişmesi hususunda bazı araştırmalar yapılmış¹ olmasına ve muhtelif mes'eleleri üzerinde durulmasına² rağmen, muhtelif devirleri kapsıyan ve çeşitli grupları, üslupları gösteren araştırmalar henüz yapılmamıştır. Gerçi XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir resmî tarihçi (vak'anüvis) okulu ile özel tarihçiler okulu diye bir ayırım yapılabilir. Ancak tarih eserlerinin sathî bir tetkikinden genel tarihler, muayyen devreler arasını veya bir devletin tarihini ihtiva eden tarihler, tercüme-i haller, şehir tarihleri gibi bir sınıflandırma da yapılabilir. Şüphesiz daha derin ve bütün eserlerin tahlili sonucunda yapılacak bir araştırma daha başka konularda sınıflandırmayı ve Osmanlı tarihçiliğinin ele aldığı konuları ortaya koyabilir.

* Bu yazı 1970 de Atina'da toplanmış olan II. Milletlerarası Güney-doğu Avrupa ve Balkan Tetkikleri kongresinde okunmuş olan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

1 Meselâ bk. Halil İnalçık, *The rise of Ottoman Historiography, Historians of the Middle East*, London 1962, s. 152-167; V. L. Ménage, *The beginnings of Ottoman Historiography, Historians of the Middle East*, s. 168-179.

2 Meselâ bk. Halil İnalçık, *The rise of Ottoman Historiography*, s. 152-167; V. L. Ménage, *The beginnings of Ottoman Historiography*, s. 168-179; G. L. Lewis, *The Utility of Ottoman Fethnames*, s. 192-196; Ercüment Kuran, *Ottoman Historiography of the Tanzimat*, s. 422-429; Bernard Lewis, *The use by Muslim Historians of non-muslim sources*, s. 180-191. Bu tetkiklerin hepsi *Historians of the Middle East*, ed. Bernard Lewis and P.M. Holt, London 1962'de çıkmıştır.

Kütüphanelerde mevcut yazma eserlerin tetkikinden Amasya³, Bursa⁴, Edirne⁵, Isparta⁶, Bağdad⁷, Halep, İstanbul⁸, Belgrad⁹, Şam¹⁰, Üsküp¹¹, Bosna¹², Mekke, Silistre¹³ gibi şehirlere aid yazılmış şehir tarihleri görül-

3 Mustafa Vâzih, *Belâbilü'r-râsiyye fî riyâz-ı mesâilü'l-Amasiyye*, Amasya-Bayezid Kütüphanesi, nu. 11833. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır (T.Y. 2217). Yazarı hakkında ilk defa İhsan Sabuncuoğlu (*Mustafa Vâzih, Çorumlu*, 11, 13 (1939)) bilgi vermektedir. Bundan başka Osman Fevzi el-Amasi'nin *Amasya meşâhiri* (Amasya-Bayezid kütüphanesi, nu. 11941), Osman Fevzi Olcay'ın *Amasya Tarihi* de (Topkapı Sarayı Müzesi, Yeniler Kitaphâğı, nu. 774) zikredilmelidir. Son iki eserin yazarı aynı olup, bu eserler 1933'den sonra yazılmıştır.

4 İsmail Bellig Bursavî, *Tarih-i Bursa, Güldeste-i riyâz-ı irfân ve vefeyât-ı dânişverân-ı nâdire-dân*, Bursa 1302.

5 Bk. Sevim Üngün, *Abdurrahman Hibri ve Enisü'l-mesâmirini* (basılmamış doktora tezi), Edebiyat Fakültesi, Tarih ktp.; *Tarihçe-i Örfi Mahmud Ağa*, Üniversite ktp., T.Y. 3612 : Bunun hakkında bk. Orhan F. Köprülü, *Cevri tarihî'nin mahiyeti ve kıymeti*, *Tarih Dergisi*, sayı 1 (1949), s. 53-66; Bâdi Ahmed Efendi, *Riyâz-ı belde-i Edirne*, Edirne Selimiye Ktp., 3 cilt; Dayezâde Mustafa, *Edirne'de Selimiye Câmii*, Ali Emiri ktp., Tarih kısmı, nu. 1341; bunun neşri için bk. *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, sayı 3, 4, 5 (İstanbul 1338).

6 Bökü-zâde Süleyman, *Isparta Tarihi*, Isparta Halil Hamid Paşa ktp.

7 Nazmi-zâde Murtaza, *Gülşen-i hülefâ* (1638-1717), İstanbul 1143; Resül Hâvî Kerküki, *Devhatü'l-vüzerâ* (1718-1821), Bağdad 1246.

8 Lâtifi, *Tarifnâme-i İstanbul*, Arkeoloji Müzesi Ktp., nu. 341; Hüseyin Ayyansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, İstanbul 1281, 2 cilt; Mehmed Raif, *Mir'at-i İstanbul*, İstanbul 1314, C. I. bu eserin ikinci cildi basılmamıştır.

9 *Belgrad Fetihnâmesi*, Es'ad Efendi ktp., nu. 2175/2; Râşid, *Tarih-i vak'a-i Hayret-nümâ*, İstanbul 1291, bu birinci cildi olup, diğer cildi yazma halinde Ali Emiri Efendi kütüphanesinde.

10 Mihail Barik, *Tarihü's-Şam* (1720-1782), nşr. Kostantin Libaşa Harisa 1930; Ahmed el-Hallak, *Havadisü'd-Dımuşk*, Kahire 1959; George M. Haddad, *The interests of an Eighteenth Century chronicler of Damascus, Der Islam*, XXXVIII (1963), s. 258-271.

11 Üsküplü Salih Asım, *Üsküp tarihçesi*, Topkapı Sarayı Müzesi, Sultan Mehmed Reşad kütüphanesi, nu. 616; Salih Asım Rüstembeyoğlu, *Üsküp tarihi ve civarı*, Üsküp 1932.

12 Hacı Hüseyinoviç Salih (ölm. 1888), *Tarih-i Bosna veya Tarih-i diyâr-ı Bosna* (XV-XIX. asırlar), Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü kütüphanesinde bulunan müellif hattı nüsha. M. Enver Kadiç (1856-1932) kırk yıllık gayret sonucunda *Tarih-i Bosna* veya *Kronik* adı ile bilinen 28 ciltlik bir eser yazmıştır. Bu eser 1364-1927 yıllarındaki olayları içine almaktadır. 3 nüshası mevcut olup, ikisi Saraybosna'da Gazi Hüseyin Bey ve Şarkiyat Enstitüsü kütüphanelerinde bulunmaktadır. Üçüncü nüshanın yazar tarafından Türkiye'ye gönderildiği bilinmekle beraber, hangi kütüphanede olduğu öğrenilememiştir.

mektedir. Hatta başka şehirler hakkında da yazılmış eserler ve risâleler bulunmaktadır. Bir de herhangi bir sefer dolayısı ile yazılmış fetih-nâme şeklinde eserlerde de¹⁴ ele-geçirilen şehirler ve bu şehirlerde yapılan ilk îmar faaliyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Türk kütüphanelerinin tasnif işlemi tamamlandıkça yukarıda misâl olarak zikrettiklerimiz arasına yenilerinin katılması mümkündür. Nitekim Topkapı Sarayı müzesi kitaplığında Atina şehrine ait bir tarih eseri geçenlerde bulunmuştur (Revan kitaplığı nu. 1411)¹⁵. Eserin ismi *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*'dır. Bu isim orta çağ islâm yazarları tarafından diğer şehirlere verilen adlar gibi¹⁶ Atina şehri için kullanılmıştır. Yazar da bundan dolayı eserine aynı ismi vermiştir¹⁷. Eserin son kısmında bazı yaprakların noksan olması sebebi ile eser ve yazarı hakkında tam bir fikir elde edilememektedir. Bununla beraber eser, 1715 yılına kadar yalnız Atina değil, Eğriboz (İğriboz) ve Mora havalisi tarihini de içine almakta olup 1738 yılından sonra kaleme alınmıştır.

I. Eski-Çağ tarihi ve Osmanlı tarihçileri

Osmanlı cemiyeti eski devir tarihleri ile de ilgilenmiştir. Bunu muhtelif eserlerin baş kısmında bulunan o devre ait verilen bilgilerden anlamak mümkündür. Bunun dışında Osmanlı aydınları ve yazarları arasında da o devre özel ilgi duyanlar çıkmıştır. Hatta müstakil mahiyette eserler ve ri-

13 Mahmud Sâbit, *Tarih-i cedid-i Silistre*, Wien, National Bibliothek, nu. 1121/2.

14 Meselâ Girid seferlerinden bahseden *Tarih-i Kandîye* adlı eser; bu kabil eserler arasında sayılmalıdır (İzmir - Millet Kütüphanesi, nu. 24/510); yazarı bilinmeyen bu eserin diğer bir nüshası *Fetih-nâme-i kal'e-i Kandîye* adını taşır (Pertsch, Berlin ktl., nu. 52). Yusuf Nabi'nin *Tarih-i Kamanîçe* adlı eseri de aynı şekilde kalenin fethi ve fethinden sonra bir Osmanlı şehri haline getirmek için yapılan faaliyetler anlatılmaktadır (İstanbul 1281). Bu kabil eserlerin hareket noktası askerî faaliyeti bütün ayrıntıları ile hikâye etmek şeklinde özetlenebilir.

15 Bu eser Fehmi Edhem Karatay tarafından ilk defa tanıtılmıştır (*Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesi Türkçe yazmalar kataloğu*, İstanbul 1961, c. I, s. 326). Fakat yanlış olarak *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*'nın bir tercüme olduğu belirtilmiştir. Halbuki eserin yazarı muhtelif yerlerde (2 a, 8 a, 127 a, 147 a, 229 b v.s.) eserinin toplama bir eser olduğunu ifade etmektedir.

16 Bunun için bk. Adnan Sadık Erzi, *Türkiye kütüphanelerinden notlar ve vesikalar*, *Belleten*, sayı 53 (Ankara 1950), s. 96-100.

17 «Atina Medinetü'l-hükemâ namıyla şöhretyâb olmağın tercüme ve cem'i tedvini tasnim olunan kitabın dahi nâmı Târih-i Medinetü'l-hükemâ tesmiye olunmuştur» (yp. 4 a).

sâlelerin kaleme alındığı görülmektedir. Osmanlı aydın ve yazarlarının Eskiçağ ile ilgilenmeleri muhakkak ki İstanbul'un fethinden sonra olmuştur. İstanbul'u aldıktan sonra bu şehirdeki mimarî anıtlara, özellikle Ayasofya'nın mimarisine ilgi duyanlar artmıştır. Bu ilgi sonucunda olacak ki daha Fatih devrinde buna dair bir eser yazılmıştır. Derviş Şemseddin Karamanî adlı bir yazar *Tarih-i bina-i Ayasofya* adı ile bir eser yazmıştır¹⁸. Derviş Şemseddin Karamanî eserini önce Farsça yazmış sonra Türkçe'ye çevirmiştir¹⁹; eserde Bizans'ın aynı adlı bir hükümdar (Vejudun) tarafından kuruluşunu anlattıktan sonra, imparator Kostantin zamanında şehrin yeniden tanzim ve imar edilmesini ve nihayet Jüstinyen zamanında Ayasofya'nın nasıl inşâ edildiği anlatılmaktadır²⁰. Eser, şehrin Fatih devrinde fethedilmesi ile sona erdirilmektedir. Bir diğer eser de yazarı belli olmayan *Tarih-i Ayasofya*'dır²¹. Bu eser de Bizans'ın kuruluşu ile başlamakta olup, daha sonra bu şehre karşı islâmların yapmış oldukları bütün muhasara teşebbüsleri tarih sırası ile kaydedilmekte ve İstanbul'un fethedilmesi ile sona ermektedir. Bu tip eserler arasında XVII. yüzyılın meşhur yazar ve düşünürü Kâtip Çelebi'nin «*Tarih-i Kostantiniye ve Keyasira*» adlı eseri de ilâve edilmelidir²². Bunlardan başka Ali el-Arabî'nin 1564/1565 (h. 972)'de kaleme aldığı «*Tarih-i Kostantiniyye ve Ayasofya*»²³, Yusuf b. Musa'nın tercümesi olan «*Tarih-i Kostantiniyye*»²⁴ adlı eserler de vardır. Bunlar dışında genel mahiyette yazılmış bir takım eserlerde bazı kısımlar İlk-çağ tarihine ayrılmıştır. Meselâ Hüseyin Hezarfen'in 1673'de tamamladığı «*Tenkîhü't-tevârih*» adlı eserin altıncı faslı Grek ve Roma tarihine hasredilmiştir; yedinci faslı İstanbul'un

18 Üniversite kütüphanesi, T. Y. 259. Eserin ismi «*Tercüme-i Tarih-i Cami-i Ayasofya*» diye de geçmektedir. Eserin bir nüshası T. Y. 2637'dedir. Ayrıca Topkapı Sarayı, Revan Köşkü ktp., nu. 1948'de de bir nüshası vardır.

19 «*Tafsîl-i cezire-i heft cebel ki ma'rûfdur. Be-kal'e-i Kostantin rumî dilince feylesofân-ı mâziye dakika mezc edüp târihin bi kusur derc eylemişlerdir. Olsa tâliblere emel-i vâzih olup pâdişâhân-ı cihân penâha tuhfe-i el-fakir armağan olmağışün Derviş Karamanî...*» (3 a).

20 Aynı eser, 3 a, 3 b, 4 a, 4 b.

21 Üniversite kütüphanesi, T. Y. 2605; eser 28 yaprakdan ibarettir.

22 Asıl adı «*Revnu'ş-saltana*»dır. 1579'a kadar geçen olayları bir eserden tercüme ettirme veya ilâve yolu ile meydana getirmiştir. Eser, aslında birkaç kişi tarafından yazılmış ve zamanla zeyiller eklenmiştir. Eserde Bizans devletinden de Selçuklulardan da bahsedilmektedir.

23 Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kütüphanesinde bulunmaktadır (nu. 1640).

24 Nüshası için bk. Topkapı Sarayı Müzesi, Revan kütüphanesi, nu. 1998/2.

kuruluşu ile Bizans devrine ayrılmıştır^{24a}. Kezâ Müneccim-başı Şeyh Ahmed Dede Efendi (1631-1702)'de aynı şekilde «*Sahaiü'l-ahbâr*» adlı eserinde ilk çağ tarihinden bahsetmektedir. Onun eserinin birinci cildinin büyük bir kısmı İslâm öncesi diğer milletlerin tarihine aittir. Persler, Araplardan bahsettiği gibi, Roma ve Yahudi tarihinden de bahsetmiş ve bu bilgileri muhtemelen İbn Haldun'dan almıştır²⁵. Bu eserler dizisini bahis konumuz olan ve XVIII. yüz yılda yazmış, yani 1738'de son şeklini vermiş olan Atina kadısı Mahmud Efendi'nin tercüme ve telif sureti ile toplama mahiyetinde bir eseri olan «*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*» izlemektedir. Nihayet bu kabil eserlerin bildiğimize göre en sonuncusunu da Eğribozlu Melek Ahmed Paşa (1871/72 = h. 1288)'nın yazdığı «*Tarih-i kudema-yı Yunan ve Makedonya*» teşkil etmektedir²⁶. Şüphesiz bu hususda daha başka eserler yazılmıştır. Kütüphanelerin devam eden tasnifinde de yenilerine rastlamak mümkündür. Burada, Osmanlı tarihçilerinin ilk çağ hakkındaki bilgilerini tespit etmek ve bakış açılarını tetkik etmek ve nihayet devirlerine göre verdikleri bilginin batı ile mukayesesini yapmanın ayrı ve çok önemli bir araştırma olacağı ifade etmek ile iktifa edeceğiz.

II. Atina Tarihi (*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*)'nin yazarı

Yazar hayatına ait bazı ayrıntılı bilgi verdiği halde, maalesef ismini zikretmemektedir; bir ihtimal olarak belki eserin noksan kısımları arasında zikretmişti. Yazar aslen İstefe (Thebes) ve Eğriboz (İğriboz) adası havalisinde yaşayan bir aileye mensup idi. Atina'ya resmen kadı olarak tayin edildiği zaman bile ailesi İstefe'de yaşıyordu²⁷. İlk öğrenimine ailenin bilgili ve

24a) *Tarih-i Devlet-i Rumiye* adlı eser, aslında (Üniversite Ktp., T. Y. 2641) *Tenkih-i Tevârih-i müllük*'ün biraz değiştirilmiş iki kısmından ibarettir (R. Anhegger, *Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Osmanlı devlet teşkilâtına dair mülahazaları, Türkiyat Mecmuası*, X (1953), s. 365).

25 Bunun için bk. Bernard Lewis, *The use by Muslim historians of non-muslim sources, Historians of the Middle East*, ed. B. Lewis and P. Holt, London 1962, s. 186 v.d.

26 1871/72 (h. 1288)'de vefat eden bu zat, Fransızca ve Rum dillerini biliyordu. Eserini eski Grek tarihlerinden toplama sureti ile hazırlamış ve yazmıştır. Eserin bilinen bir nüshası vardır. Süleymaniye Genel Kütüphanesi, Bağdadlı Vehbi Efendi, nu. 1121. Eserin bir diğer nüshası da Üniversite kütüphanesinde (T. Y. 2454) bulunmaktadır.

27 «... gerçi vatan-ı asıllarımız olan İstefe ve İğriboz ve Atina'da vâkıf akraba ve ta'allukat sılası ecr-i cezilden ihrâz eyledük ve bâ-husûs entihâ-i ser-hâd sevâbına dahi nâil olduk...» (yp. 267 a).

yaşlı üyelerinin rehberliği altında başladı. Bununla beraber, gördüğü eğitim, İstanbul'daki seviye ile mukayese edildiği zaman yetersizdir. Bu durumu bilen ve tahsilden gayenin ilmi yaymak olduğuna inanan yazar, devrine göre yüksek tahsil imkânını temin için İstanbul'a gitmeye karar verdi. Bunu gerçekleştirmek için de tahminen 1672 yılında İstanbul'a gitti²⁸. İstanbul'da Fâtih Sultan Mehmed'in inşâ ettirdiği medreselerden Fâtih câmii etrafındaki -Karadeniz tarafında bulunan- medreselerin çifte ayağında yer almış olan bir köşe odasına yerleşmiş ve 12 yıl burada öğrencilik yapmıştır. Fâtih medreselerinde devrin tanınmış ve bilgili ilim adamlarından ders görmüştür. Meselâ Ömer Efendi'den sarf ve nâhv, Yetikli Efendi'den âdâb, Mustafa Efendi'den mantık, tefsîr, ferâiz ve cüziyat, hülâsa-i hesab, rub'-ı dâire ve usturlâb gibi dersler gördü; Bıçakçı mescidi imamı Sofu Abdullah Efendi'den hadis ve maani nüshalarını, Ayasofya şeyhi Fâzıl Süleyman Efendi'den Buhârî, Mutavvel ve Kadı Beydâvî tefsirini tetkik etmiş ve öğrenmiştir. Yazarın öğrencilik hayatı 12 yıl sürdüğü halde ilim muhitlerinde iki yıl daha kalmıştı; İstanbul'da ikamet süresi 16 yıl olup, bu süre içinde de evlenmişti²⁹. Tahsilini tamamladıktan sonra kadı olmak için müracaat etmişti; ancak, bu konuda yapılan imtihanında, kendi ifâdesine göre talihsizliğe uğramıştı. Zira imtihan hey'etinin sorduğu sorulara sert cevaplar vermesi, imtihanı kazanmasına rağmen daha iyi bir yere tâyin edilmesine engel olmuştu; o sırada boş bulunan ve kendisi için de yabancı olmıyan Atina kadılığına

28 «... ancak tahsil-i ulûmdan maksâd-ı aksâmız olan kemâyenbağî neşr-i ulûma muvaffak olmadık ve 1110 senesinde ibtilâ-i fetvâ-ı Atina nasib oldu» (yp. 267 a).

29 «bin.... dört senesinde Âsitâne'ye hicret edüp edüp on iki sene Fâtih-i ekber merhûm ve mağfûr Sultan Mehmed bin Murad Han tâbe serâhuma ve ca'le'l-cenne mesrahumanun medreselerinden Karadeniz tarafında çifte ayağının köşe odasında on iki sene tâlib-i ulûm-ı şitta olup ve el-hamdülillahî te'alâ mütedâvil olan ulûm nüshalarının mu'teberlerini sarf u nâhv'i Ömer ve Yetikli Efendî'den ve âdâb ve mantık [ve] tefsîr'i Mehmed Efendî'den ve mumâileyhden ferâiz ve b'l-cümle cüziyat, hülâsa-ı hesâb ve rub'-ı dâire ve usturlâb görülmüşdür. Fıkıh ve hadis [266 b] ve ma'âni nushaları Bıçakçı mescidi imamı Sofu Abdullah Efendî'den görülmüşdür. Mutavvel ve Hayalî ve Neccârî (?) ve tefsîr-i Kadı Ayasofya şeyhi Fâzıl Süleyman Efendî'den ta'allûm olunmuşdur; ve Molla Cılay [Celâleddîn]-i Devvânî ve isbât-ı vâcib ü hikmetü'l-ayn ve muhtasar muntehaları Yek-çeşm İsmâ'il Efendî'den ta'allûm olunmuşdur. Bi-avnihi te'alâ İstanbul'da derân-ı medresede ve birununda on dört sene sâkin olduk ve bu cümle ulûm sene-i mezburda ta'allûm olunmuşdur; ve ba'dehu İstanbul'da tezevvic olunup ve oniki sene mülâzemetimiz olup» (yp. 266 a, 266 b).

tain edilmişti³⁰. Bununla beraber, kadı olarak çalışmaya başladıktan sonra hem şehirden ve hem de insanlarından çok hoşlanmış ve burada uzun yıllar hizmet etmiştir. Atina kadılığına tayini 1688 (hicrî 1100) yılında vuku bulmuş olup, o tarihten sonra 27 yıl Atina kadısı olarak bulundu; Atina'ya tayin tarihi³¹ Venediklilerin Atina muhasarası tarihine rastlar ki, bu muhasara sonunda Atina'ya altı ay sahip olmuşlardı³². Bundan anlaşılıyor ki fiilî olarak derhal görevine başlayamamıştır; Atina tekrar Osmanlı hâkimiyetine geçtikten sonra görevine fiilen başlamıştır ve 1715 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Zikredilen tarihte Şehit Ali Paşa'nın Mora seferine şâhit olmuştur; bilindiği gibi bu sefer bir Osmanlı zaferi olarak nihâyete ermiş ve Mora geri alınmıştır; hatta yazarımız serdarın çok yakınında bulunarak onun dikkatini çekmiş ve Mora seferine onun emri ile katılmıştır. Bu sefer safahatı arasında, Anabolu kalesinin fethi için yapılan mücadeleyi askerlerden ve esirlerden dinlemiştir(281 a). Ona göre Anabolu 18 receb 1127'de fetholunmuştur³³.

Bu sefer vesilesi ile resmî belgelerin yardımıyla yazarın ismini öğrenmek imkânını bulmuş oluyoruz. 10 eylül 1715 (19 şaban 1125) tarihli bir belgede³⁴ Atina kadısının ismi Mahmud olarak zikredilmiştir. Şehit Ali Pa-

30 «ve medrese imtihanında bir mikdar husûnetimiz zuhûrunda Atina fetvası mahlûl olmağla fakri Atina'ya atıldılar âb u danımız (?) dünyâ'da kenarda verildi» (yp. 266b).

31 Atina kadılığında ondan evvel bulunan kimse muhtemelen Abdullah Efendi idi (Başbakanlık Arşivi, İbnü'l-Emin tasnifi, Evkaf kısmı, nu. 478).

32 Venedikliler Atina'yı 11 şubat 1688'de muhasara etmişlerdi (*Venetian occupation in Athens, 1687-1688, from the Istorica of Cristoforo Ivanovich*, ed. by James Morton Paton, Cambridge 1940, s. 39). Râsîd ve Silâhdar bu konuda herhangi bir tarih vermemektedirler. Bu arada Eğriboz'u muhasaraya gelen Venedik amirali Francesco Morosini'yi (1618-1694) Eğriboz muhafızı Vezir Çelebi İbrahim Paşa'nın Atina gibi bir kaleyi teamüle aykırı olarak savaşla almak sureti ile tahrib ettiğinden dolayı tenkid ettiğine işâret edelim (Silâhdar Mehmed Ağa, *aynı eser*, II, 371, 372). Çelebi İbrahim Paşa Francesco Morosini'ye gönderdiği haberde Fazıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'yi ve Uyvar'ı şehri tahrib ederek zabtetmemek için uzun müddet muhasara ettiğini de misal olarak zikretmişti.

33 «Yed-i müeyyedlerin takbîl murad eylediğimizde vermeyüp bir avuç altın ihsânıyla mesrûr-ı hurrem buyurdular ve Mora'ya takib etsün deyü ferman buyurdularını Tezkireci Habeşi-zade fakîre tabliğ buyurdular ve fakîr dahi takibde kusûr etmeyüp ol sefer-i zafer rehberde ma'îyyet eyledük» (273b).

34 Başbakanlık Arşivi, İbnü'l-Emin tasnifi, Evkaf kısmı, nu. 7393.

şa Anabolu'yu ele geçirdikten sonra onu, bu şehirde tesis ettiği evkafa nâzır ve câmiine vaiz «cuma şeyhi» tayin etti³⁶. Mahmud Efendi bu görevi Atina kadılığı ile birlikte ifâ etti. O, 1738 yılında sonradan sadrâzam olmuş olan Muhsin-zade Mehmed Paşa'nın³⁶ himâyesinde Anabolu'da yaşıyordu; Anabolu, Mora eyâletinin merkezi idi³⁷. Yazar 1715 yılında önce iki defa İstanbul'a gidip gelmiş ve hatta bu arada hac farızasını dahi edâ etmişti.

Yazarın Atina kadılığından ne zaman ayrıldığı bilinmiyor. Kendi ifâdesine göre 27 yıl kadılık yaptığına göre muhtemelen 1715 yılından sonra başka bir yere terfien tâyin edilmesi icab etmektedir. 1738 yılında Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın vâililik yaptığı Anabolu'da bulunuyordu; burada kadı olarak bulunduğu muhakkaktır. Zira Anabolu o tarihlerde Mora eyâletinin merkezi idi ve yazar da muhafız bulunan Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın himâyesine nâil olmuştur. Yazar hakkında bildiğimiz şeyler ve sahip olduğumuz bilgi bunlardan ibarettir.

III. *Tarih-i Medinetü'l-hükemâ* ve mahiyeti

Yazar bahis konusu olan eserinden başka 1710 yılında «*Tuhfetü't-tüccâr*» adlı fıkha dâir Arapça eserin tercümesi ile birlikte gene Arapça'dan tercüme ettiği «*Tuhfetü'l-guzât*» adlı iki eseri daha olduğunu ifâde etmek-

35 «ve ba'dehu evkaf-ı Anabolu mürtelikası için fermân eylediği ve fakir mütercimi kendi ihyâ eylediği câmi'-i şerifde cum'a şeyhi ve evkafı nâzırı eyledi» (yp. 285 a). Şehit Ali Paşa'nın Anabolu kalesinde ihyâ ettiği câmiin evkafı için bk. MAD, *Defter-i emlak ve evkaf* (nu. 1360). Kezâ Tapu-Kadastro Arşivi, Kuyud-i kadime, nu 24. *Defter-i mufassal-ı Liva-i Mora*, cilt I, s. 13 a, 13 b.

36 O, birinci defa 1765-1768, ikinci defa 1771-1774 arasında olmak üzere iki defa sadrâzamlık yaptı.

37 «1150 senesi tarihi evâhırında Anabolu ka'ası muhafazasına tayin buyurulan vezir-i bi-nazir ki dâima müdebbir bir vüzerâyı âsâf ser(?) ve fi'l-kerem ulu'l-himem Bermeki ve hatim nesim vezir ibn vezir Mehmed Paşa ibn sadâret-i uzma şerefîle şerefyâfte olan Muhsin-zâde Abdullah Paşa yesserallahu te'âlâ lehuma [2 b] mayürid ve ma-yeşa hazretleri bu hakir-i pür taksiri meclis-i âsâfânelinde mahrem edüp ve nush-ı pendî şâmil ümem-i sâlîfe hikâyâtına mâil ve bu abd-ı dâülerine fırka-i mâziyye hikâyâtı takrir ve tafsiline izinle müsâ'ade buyurulmağın senâkâr-ı devlethahları [3 a] dahi perverde-i derûn-ı hulûs-ı mahsûsum olan ed'iyeyi gaye (?) edâsı siyâkımda Atina tevârihinden mahfûzum olan bazı hikâyât-ı pür iberi takririnden hazz-ı mevfürları olup tesvid-i mesfûru tebyiz ile fermân buyurdular» (yp. 2 a-3 a)

tedir; bunları Atina kadılığı yaptığı sırada meydana getirmiştir(267a). Bundan anlaşılıyor ki, Arapça'dan tercüme yapacak kadar bu dile vâkıf idi. Gerek bu tercümelere ve gerekse «*Tarih-i Medinetü'l-hükemâ*»dan, bibliyografyaya dâir eserler bahsetmemektedir³⁸; aynı şekilde bu eseri yazan ve zikredilen tercüme-i hal eserlerinde bahsedilmemektedir³⁹.

Mahmud Efendi Atina tarihini kaleme almağa 1714/15 yılından sonra başlamıştı; muhtemelen o tarihe kadar çok meraklı olan ve bilgisini daima arttırmak isteyen yazar, eseri ile ilgili kaynak tespitine ve okuduğu eserlerden notlar almağa başlamıştı. Atina'da bulunan iki rahip ona Atina'nın eski ve orta-çağları hakkında bilgi temin etmekte büyük yardımcı olmuşlardı; bunlar Atina civarında mevcut «400 kilise ve 10 manastırın» rahibi⁴⁰ bulunan Sotiri (Sotiryadis) ve Kolari (Kleridis) idi⁴¹. Bunlardan birinin Atina piskoposu olduğu verilen bu bilginin ışığı altında tahmin edilebilir⁴². Atina'nın ilk ve orta çağlar tarihi için bu zatlar vasıtası ile Grekçe, Latince ve diğer (Efrenc) dillerde yazılmış eserlerden faydalanmıştır. Bu rahipler zikredilen dillerde yazılmış kaynakları zamanlarında konuşulan Grekçe'ye çevirmişler, Türkçe bilen bir diğer Rum da bunları yazar için Türkçe'ye çevirmiştir⁴³. Bu tercüme faaliyeti 1714 yılından önce olmuştur. Mahmud Efendi yapılan tercüme-i hal önce tashih etmiş, ondan sonra eseri için kullanmıştır. Eseri müsvedde haline getirmesine rağmen 1715'de vuku bulan Mora

38 Meselâ bk. Bağdadlı İsmail Paşa, *Keşfu'z-zunân zeyli*, İstanbul 1947, c. I-II.

39 Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-1342, c. I-II.

40 «*In or about Athens were 200 Greek churches (most of which have been Temples) but not one quarter of them were used between 1671-1679*» (B. Randolph, *The Present state of the Morea*, London 1686, s. 23).

41 «*1127 sâl-i ferhunde feâl Atina diyârında hâlâ mevcûd olan 400 kilise ve 10 manastır papaz ve râhipleri reisleri olan Papa Kolari ve Papa Sotiri isimleriyle tesmiye olunan râhipler elsin-i efrenç ve yunan ve latin ve rumî târihlerinde vâkî Atina tevarihlerine tevaggul ve ilm ü ma'rifetleri tam olmağın fakîr dahi Atina tevârihini Türki lisâna tercüme etmek için mezkûr râhipleri tercih eyledik*» (yp. 2 a).

42 Atina piskoposu kasabanın güney batısına isabet eden bir evde ikaamet etmekte idi (B. Randolph, *aynı eser*, s. 22).

43 «*zira nekre lisanlardan ahz olunup tercümanlar dahi Türki lisanı bilmeyüp söyledükleri rumî lisanı ahar mütercime dahi muhtaç olduğumuzdan azim su'ubet ile usretler çekildi*» (yp. 4 a).

seferi ve iki defa İstanbul'a gidip gelmesi ve nihayet hacca gitmesi gibi vakıalar ona son şeklini vermesine engel olmuştur. Eserine son şeklini vermesi 1738 yılından sonra yani Anabolu'da bulunduğu sırada mümkün olmuştur⁴⁴; bunda Anabolu muhafızı olan Muhsin-zâde Mehmed Paşa⁴⁵'nin büyük teşviki olmuştur. Muhsin-zâde'nin sohbet meclislerinde sık sık tarihe ve eski devirlere dâir bilgiler veren ibret alınacak fıkra ve hikâyeler anlatan yazar, bu vasfından dolayı Mehmed Paşa'nın özel ilgisini üzerine çekmişti; bu arada müsvedde hâlinde olan Atina tarihini her türlü ıstılahdan âri, anlaşılır şekilde paşanın meclisinde zaman zaman parçalar halinde okumuş veya anlatmıştı, Muhsin-zâde Mehmed Paşa özellikle Atina tarihine dâir anlatılanlara büyük bir ilgi göstererek eseri artık temize çekmesini kendisinden istemiştir. Eserimizin yazarı bir köşede unutulmaya terk edilmiş gibi bir akıbeta uğrayacak olan eserini bunun üzerine temize çekmeye teşebbüs etmiştir (yp. 2 b-3 a).

IV — Eserin kaynakları ve değeri

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ'nın yegâne yazma nüshası daha önce de söylendiği gibi Topkapı Sarayı Müzesi kütüphanesinin Revan Köşkü kitapları arasında 1411 numarada kayıtlıdır. 291 yaprak olan yazmanın 258 a ile 259 a arasında bulunan küçük bir boşluk ve 258 b ile 259 a sayfelerinin bağlantısız olması eserin bir noksanlığı olduğu intibahı uyandırmaktadır. Eserin ihtiva ettiği tarihî muhteva üç kısma ayrılabilir :

- 1) Atina şehri, Eğriboz adası ve Mora tarihi,
- 2) Zikredilen yerlerin Osmanlı-Türk devri tarihi,
- 3) 1688-1715 yılları arasında Atina'daki eski Grek eserleri hakkında verilen bilgi; yazar bazı eserlerin kendi zamanındaki durumları hakkında dikkati çeken bilgi vermektedir. Şüphesiz bu bilgiler bu san'at eserleri ile ilgilenen araştırmacılar için çok önemlidir⁴⁶.

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ'nın 8 a-234 b yaprakları arası Atina'nın kuruluşu, Atina şehir devleti ve faaliyeti, Büyük İskender ve halefleri ile

44 Bk. s. 5, not 27.

45 Muhsin-zâde Mehmed Paşa'nın hayatı ve faaliyeti için bk. Yuzo Nagata, *Muhsin-zâde Mehmed Paşa*, İstanbul 1968 «Edebiyat Fakültesi Tarih Kütüphanesi, Doktora tezi».

46 Türk devrinde Atina'nın tavsifi için bk. James Morton Paton, *Chapters on Mediaeval and Renaissance Visitors to Greek Lands*, edited by L.A.P., Princeton 1951.

birlikte Roma ve Bizans devirlerini anlatmaktadır. 234 b'den itibaren Türk devri başlar ve eserin sonuna kadar devam eder (291 b). Yazma 1715 yılı olayları ile birlikte sona erer. Mahmud Efendi Atina tarihini anlatırken yer yer İstanbul'a da atıflarda bulunmaktadır. Meselâ bu şekilde yapılan atıflardan İstanbul'un inşâ edilmesi (222 a v.d.) ve Ayasofya'nın binası (225 a v.d.) gibi bahisler uzun uzadıya anlatılmaktadır.

Mahmud Efendi Kolaridis ve Sotiri'nin tercüme ettiği kaynakları kullanmakla beraber⁴⁷ istifade ettiği tarihçilerin isimlerini de zikretmiştir. Zikrettiği bu tarihçiler Thukydides (M.Ö. 460/455-400?), Plutarkhos ve Diodoros'tur; bu kadar önemli olmayan diğer Latin yazarlarının isimlerini zikretmemektedir⁴⁸. «Efrenç tarihleri» nden faydalandığını söylemekle beraber ne olduğunu açıklamamakta, bu sebeple de neyi kastedtiği anlaşılamamaktadır. Şurasına işaret edilmelidir ki, tercüme yapanlar daima zikredilmekle beraber, yazar bazan tercüme yapanın doğrudan doğruya kendisi imiş gibi bir ifâde kullanmaktadır (yp. 127 a, 147 a, 207 b, 229 b). Bu kısmen doğrudur; çünkü yukarıda da belirtildiği gibi adları geçen iki rahibin «Yunanca ve Latin ve Efrenç» tarihlerinden devrin Rumcasına yaptıkları tercüme ismi tesbit edilemeyen bir şahıs da Türkçe'ye çevirmiş, yazarmızda bu metin üzerinde çalışarak ifâdeyi düzeltmiş ve ona üslûb vermiştir.

Bazı tarihî olayları izah etmek icab ettiğinde İslâm kaynaklarına müracaat etmiştir. Meselâ Büyük İskender hakkında bilgi verirken İbn Kesir, İbn Asakir gibi tarihçilerin fikirleri nakledilmiştir (yp. 205 b). Bu şekilde *Tefsir-i Kadı Beydavî*, *Tefsir-i Ebu's-suud* gibi eserlerden de başka mes'eleleri açıklamak hususunda yararlanmışır⁴⁹ (yp. 204 a, 205 a).

Türk devri anlatılırken de *Menakıb-ı Mahmud Paşa* (Mahmud Paşa hakkındaki sahifeler: 250 a-256 b) adlı anonim bir eser kullanılmıştır ki,

47 «tercümânımız olan Papa Kolari ve Papa Sotiri nâm rahipler mezkûr tevârihlerden şöyle beyân ederler ki...» (yp. 8 a).

48 «ehl-i tevârihten İzmir'e karîb Elkarnais [Halikarnasos : Herodot] nâm hekim ve Atina hükemasından Tucicizi [Thukydides] nâm hekim ve Rume-lî'nden Livadya'ya karîb..... kal'esinden hâla harabâdır Politarhos [plutarkhos] nâm hekim ve Mesina ceziresinden Davdoros [Diodoros] nâm mezkûr hükemâ rumî ve latin ve efrenç tevârihlerinden [4 b] dest-i islâma gelince Atina'da vâkî kudemâ ahvâlini tafsîlen ve Mora ahvâlini icmâlen».

49 «... ve buraya dek bi'l-cümle Tefsir-i Ebu's-suud'dan naklolunmuştur. Fezleke-i kelâm-ı Kur'an'da mezkûr olan Zu'l-karneyn'den murad Kadı Beydavî tefsirinden münfehim olan İskender-i Rumî'dir ve Ebu's-suud Tefsir-i şerifinden münfehim olan İskender-i Rumî'den» (207 b).

muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında kaleme alınmıştı; Lâmiî Çelebi'nin (1472 - 1532) eseri de⁵⁰ Bayezid II. devrindeki Osmanlı - Venedik savaşları anlatılırken kullanılmıştır⁵¹. XVI. yüz yıl Osmanlı tarihleri de yazarın istifâde ettiği eserler arasında zikredilmelidir. Ancak bu sonuncu gruptan hangilerini kullandığı zikredilmemektedir. Eser birdenbire kronolojik sıra takip etmeksizin IV. Mehmed devrine (1648 - 1687) geçmektedir. Fakat bunda Mora ve havâlisinde herhangi bir olayın cereyan etmesinin de tesîri vardır (260 b). Bu da 1683 (h. 1094) tarihinden başlamaktadır. Fakat esas olarak IV. Mehmed'in tahttan indirildiği 1687 yılına atlamaktadır. Bilindiği gibi aynı tarihte Venedikliler Atina'yı ele-geçirmişlerdi. Bu tarihten sonra yazar, bir görgü şahiti sıfatıyla çevrede cereyan eden olayları 1715 tarihine kadar yazmaktadır. Türk devri eserin 234'ncü yaprağından başlamakta ve eserin sonuna kadar (291 a) devam etmektedir; bu bakımdan eserin ancak altıda biri Türk devrine isabet etmektedir. Bu kısımda eser Venedik tarafından Atina muhâsarası ve bu sırada şehrin bombardımana tutulması dolayısı ile tahrib edilen eserlerden bahsedildikten (yp. 262 a) sonra, şehrin Türkler tarafından geri alınması, Venedik elinde kalan diğer yerler için savaşlar (1688 - 1699) anlatılmaktadır (yp. 262 b - 266 a). Bu olayları takriben 1699 Karlofça andlaşması ile elden çıkmış Mora'yı geri almak için yapılan 1715 Osmanlı - Venedik savaşı anlatılmakta ve eserin sonuna kadar gitmektedir. Atina merkez olmak üzere bulunduğu bölgenin Osmanlı devri hakkında başka kaynaklarda bulunmayan bilgiler mevcuttur. Özellikle 1715'de Mora'nın Venediklerden geri alınmasını anlatan olaylar hakkında, buna tahsis edilmiş Mora vekâyinâmelerinden⁵² daha orijinal bilgi vermektedir.

V. Sonuç

Tarih-i Medinetü'l-hükemâ ilim adamları için bir kaç bakımdan önemlidir:

50 Bu bilgiler Molla Câmî'nin (1414-1492) *Şevahidü'n-nübüvve* adlı eserini Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiş olan Lâmiî Çelebi'nin tercümesi kenarında yazılmıştır.

51 «Lâmiî Efendi kitab hocalarından olmağın merhum ve mağfûr Sultan Bayezid-i Veli ile ma'an Moton fethinde bulunmuş idi; ve şöyle tahrîr ü beyân buyurdular ki...» (257 b).

52 Nâdir, *Fetih-nâme-i Mora*, Üniversite kütüphanesi, T.Y. nu. 2530; Râşid, *Fetih-nâme-i cezîre-i Mora*, Es'ad Efendi kütüphanesi, nu. 3655/4; Vâhid Mahtûmî, *Mora fetih-nâmesi*, nşr. Sevim Üngün, Tarih Dergisi, 20 (1965), s. 101-116, sayı 21 (1968), s. 169-180.

1) Atina'da uzun zaman kadı olarak hizmet eden bir Türk kadısının zamanına kadar bir Atina tarihi kaleme alması ve eserinde eski Atina tarihine özel bir ilgi göstermesi ilgi çekicidir. Osmanlı-Türk tarih yazıcılığına, devrinde fazla bir akis yapmamasına rağmen bir katkıdır.

2) Eserde 1688-1715 yılları arasında Atina şehrinin durumuna temas edilmektedir; özellikle eski âbideler üzerinde de durulmaktadır. Bunun aksine şehirdeki Türk eserlerine aynı derecede bir ilgi gösterilmemiştir.

3) Mahmud Efendi kadı olarak bulunduğu 1688-1715 yılları arasında şahit olduğu olayları eserine kaydetmiştir. Bu bakımdan bu kısımlar için eser birinci elden bir kaynak hüviyetine bürünmektedir.

Son söz olarak evvelce de işaret edildiği gibi bazı sahifelerin noksan olduğundan eserin tam olmaması diğer bazı noktalar hakkında hüküm verilmesi hususunda tereddütler uyandırmaktadır. Eserde kullanılan terminoloji de ilgi çekicidir. Yazar eski Yunan tarihinde kullanılan tarihî terimleri değil, zamanında kullanılanları tercih etmiştir. İlkçağ Tarihinde geçen hükümdarlar için, daima zamanındaki Pâdişah, Sultan ve bey kelimelerini kullanmaktadır.

E K L E R

1

«ve bî'z-zât kal'e derûnunda vâki' ba'zı ebniye-i acîbeyi seyr etmek için hareket-ı humayun murad olundukda pîş-i sâyebandan derûn-ı kal'eye varınca semend-i murğ-endâz-ı paylarına envâ'-ı akmişe ferş olundu. Ve kudâm-ı meymenet âsârları ol mekân-ı bî hemtâyı meymûn ve mubârek edüp ve vecdlerinden lem'an eden envâr-ı dîn-i Muhammedî nûriyle zulmet-ı cehl ü küfrü ol ma'bed-i adîmî'l-emsâlden kam'u ref' edüp ve nazar-ı ayn-ı inâyetleri ol kenisayı¹ acîbî'l-binâya ta'alluk eyledikde hayf ola bu secde gâha zulmet-ı küfrile dolmuşdur deyüp sâir meftûhât olan kılâ' ve kasabatda ihyâ olunan cevâmî' ve mesâcid âsâ bu ma'bed-i kadîmi dahi hayrat-ı humayuna ilhak ile ihyâ buyurup iki imâm ve dört müezzîn ve kayyım ve kandil-i firûz ve ferrâş ve bevvâblar [240 b] ve vâ'ız ve müderris vaz'olunup ve her birine kifâyet mikdârı vezâif ta'yîn olunup ve sâir mesârif-i câmi'-i müstevfâ görölüp ve câmi' sebebiyle bî'l-cümle kefere kal'e derûnunda ihrac ve dizdar kifâyet mikdârı neferatîle ve keزالik ser azebân ve ser cebeci-yân ve ser topçuyan bî'l-cümle kifâyet mikdârı neferatlarıyle vaz' ve ta'yîn olunup derûn-ı kal'ede vâki' olan ebniye-i kadîme-i acîbe seyrân edüp ve dört kız sûretinde olan sütunlar² üzerine sâfi beyaz mermerden binâ olunan köşk-i adîmî'l-misle cülûs-ı humayunları olup ve bundan akdem târih-i mezburda tafsîlen tahrîr olunan Atina'nın acâibât ve garâibâtına tevcih-i nazar-ı humayunları ta'allûku hasebiyle bir kaç gün Atina'da mekse bâ'is ve bâdi olmuşdur. Gerek derûn-ı kal'ede ve gerek derûn-ı varoşda ve gerek şehir etrafında âsâr-ı kudemaya seyr ü sülûk [241 a] etmişdir».

2

[238 b] «Sultan-ı muvahhidin gördü ki Atina feceresinden esb-i ci-han peymaları payları turabına bir ahad gelüp ruy-i ibtihal ile ubûdiyet iz-

1 Parthenon mabedi.

2 Erekhtheion mabedinin karyatitleri (kız şeklindeki sütunlar).

hâr eylemediler pür gazab olup Atina'nın şimal cânibi ravzât-ı cihan âsâ bağçeler ile müzeyyen ve bir mekân-ı irtifâ' ile âlişân olduğundan ol cânibe atf-ı inân eylediler ve hiyâm-ı sâyebanlar kurulup ve bir mikdar zeytun eşcârı Atina şehri ve kal'esi tarîkine [238 b] hâil olmağın asakir-i zafer şî'ar-dan 300 mikdarı baltacı ol eşcârı kat' için ta'yîn olunup hâil olan eşcârı bi'l-cümle kat' eylediler ve çüñkü baltacıların eşcârı kat'ı serî'ân inkiyada sebeb oldu. Rikâb-ı humayunda ve derûn-ı havasda baltacı ocağı müfrez bir ocak ta'yîn olundu ve hâlâ Atina ahalisi baltacı ocağı bizim diyârumızda îcad ve vaz' olunmuşdur deyu tefâhur ederler ve kat'-ı rakebe-i ehl-i tuğ-yan olan sultan-ı cihân Atina'da hayme-endâz olduğu bağçeler mekânına pâdişâh bağçeleri nâmile ol bağçeler nâmdâr oldular ve keferes pâdişâh demeyüp 'patşa' nâmiyle ol bağçeleri tesmiye ederler ve Atina keferesi bu ahvâle hayrân ve dembeste kaldılar ve her bir baltacı bir günde onar eşcâr zeytun kat' eylediler ve bi'l-cümle ol günde 3000 eşcârı kat' eylediler eğer bir kaç gün eşcârı [239 a] böyle kat'eder ise zeytun eşcârı kalmaz deyup mukaddemâ isti'mâl için Yenişehir sahrasına Atina tarafından giden Koca-başı manastırının rahibini yine azîm hedâyâ ile hâkpây-ı humâyûna irsâl eylediler ve mezbûr râhib ubûdiyetini müştemil olan sefaretî pîşgâh-ı humayun-ı âlem gire ruy ber-hâk teblîğ eyledikde sultan-ı cihân adem-i istikballerini istihsâr eyledikde râhib-i mesfûr envâ'-ı tezelliül ile ubûdiyetini hâvi temenniler ile cevâbları şevket-i sultan-ı âlemyan kulûblerine kemâl-ı ra'b u huras ihdâs edüp şehinşah-ı cihanşah kudûm ve bi'z-zât meymenet âsarlarile bu diyâr-ı celîlü'l-i'tibarî meymûn ve mubârek edeceklerden cüzi âgahları olmayup ve ihtimaldir kûr u neng-ı gazanferân her biri gürkân ve şîran-ı zebân olmasunlar deyu emvâl ve evlâd ve nisvanlarını hıfz için kal'eye tahassun ve mahsûr oldular. Cihangir-i âlem [239 b] dahi sıhhat-ı habere vâsıl olsun deyu Atina aslında Selânik vâlisine mülhak olmağın Selânik sancağına mutasarrıf olan Durak Beğ[e] mahsûr olan ahali-i Atina ahvâllerine ittula' için râhib ile ma'an derûn-ı kal'eye duhûl için fermân olundu ve mîr-i mumâileyh kal'eye dâhil olup ve ahali-i Atina Durak Beğ hazretlerini envâ'-ı tazîm ile kal'e kapusundan hâric gelüp istikbâl olunup derûn-ı kal'ede ah-sen-i makam-ı makârları olan makama iclâs eylediler ve envâ'-ı tene'umat ile i'zaz ve ikram olundukdan sonra pîş-i humayunda râhibin izhâr eylediği i'zâra cümlesi makırr ve mu'terif oldular ve mîr-i merkumu şefâ'at için takdîm edüp ve bi'l-cümle istirahat memuliyle kefen bergerdan koyup pîşgâh-ı sultan-ı sâhib kırana ruy ber zemîn vaz'ı ile tapu-yı ubûdiyyet izhâr eylediler. Sultan-ı [240 a] adimü'l-akrân hazretlerinin dahi emvâc-ı bahr-ı re'fetleri dahi telâtum edüp cürm-i bi' edeblerin afv edüp».

3

«... ve 98 de Badra ve Kastel ve Gördes alınup Mizistre ve Benefşe-den mâ'ada bî'l-cümle Mora'ya mâlik oldu¹ ve 98 evâhırında gelüp Atina'yi muhasara eyledi [262 a] ve mahsûr olan ahmaklar ol câmi'-i kebîr² cümle milel-i kefare indlerinde makbûl ve mu'teber bir ma'bed-i kadîm itibariyle top ve humbara ile ta'arruz olunmaz ümidiyle barut-ı siyahı câmi'-i merkum sahrınçlarına doldurdular ve marîz ve ihtiyar ve nisvan ve sıbyanların bî'l-cümle câmi'-i mezkûre idhal eylediler ve ol hâin-i dîn ü devlet Venedik feceresi kal'eyi almak sevdasında hâturına siyanet-i ma'bed getürmeyüp ve bir humbara derûn-ı câmi'-i şerîfe gelüp ve câmi'de olan baruta isabet edüp ol câmi'-i cesimine zelzele-i azîm tari olup ve kırkar arşun tûlü çâr-köşe mermer kirişler ve sâfi mermer rîhteden tavanlar ve tavan üstü dahi safi mermer kiremit olmağın bî'l-cümle münhedim olup derûnunda bulunan ehl-i îman 700 kadar câm-ı şehâdeti nûş eylemişlerdür; ve ba'zuların belinden aşağısını ol mermerler basup mantar mânend edüp ve belinden yukarusu taş aralığında [262 b] kalup ve ol azîm mermerleri ber taraf edüp mecrûh olmuşlardır. Bir vechile ihracı mümkün olmadığından ol derd-i mendâz leşleri bir kaç gün zîr-i sengistanda feryâd u figanları peyveste-i âsmân olarak cân-ı şîrînlerin arzu-yı cinân için teslim eylediler; ve ba'dehu mahsûrlar ekall-ı kalil kalup ve zahîreleri kalmayup bi'z-zarûri kal'eyi teslim eylediler ve bâki kalan müminât ve müminleri Anadolu yakasına Evrede(?) kıyılarına bıraktılar...».

4

«... ve Atina haliyetü'l-hâliye [265 b] olmağla bi-nefsihî dizdarı neferatiyle iskân için taleb eyledi. Ancak sâhib-i devlet ve kesîrü'l-mürüvvet Atina ahalişi gurbet eder varise gelsün iskâna fermân vereyüm deyüp Âsitane'de mevcûd olan Atinalılar arz-ı hâl edüp vatanlarına rücu' için fermân taleb eyledüklerinde Eğriboz muhafızı Dramalı Vezîr İbrahim Paşa'ya hitaben Atina kal'esini zabt için fermân vusûlünde Eğriboz muhafazasında olan dergâh-ı âlî kullarından üç yeniçeri odası ve iki cebeci odası ve iki topçu odası ve 300 terakkili serdengeçti sipahi ve Karababa muhafızı olan iki tuğlu Ebubekir Paşa, Atina kal'esi derûnunda sâkin [olup] muhafaza için'

1 Krş. Silahdar Mehmed Ağa, Aynı eser, II, 273.

2 Parthenon mabedi.

ta'yîn olundu. Mezbûr muhafızları Atina kal'esi derûnunda sâlimen iskân için Eğriboz muhafızı İbrahim Paşa'nın kethüdası, kapu halkıyla ve Eğribozlu Mehmed Paşa ve Eğriboz sancağı bi'l-cümle 2.000 mikdarı asker ile irsâl [266 a] eylediler ve suhûlet ile Atina'ya vusûl müyesser olup Atina kal'esine bilâ-harb u kıtal dâhil olup zabt eylediler ve etrafa hicret eden Atinalı rağbet edüp vatandan(?)..... ve kadîminden mülkleri yine herkese ihsan olundu».

5

«ve bi'l-cümle beyân olan asker Anadolu'dan ve serdârlar İstanbul'dan sefâin ile geldiler ve zehâir ve mühimmat-ı sefâin ile Eğriboz'a gelmişdir ve Eğriboz'da zehâir için azîm anbarlar ve mahzenler müceddeden binâ olunmuşdur bunlar [273 a] bu tedarükde Kapudan Paşa¹ İstendil'i muhasara edüp azîm tazyîk etmiş idi. Hatta İstendil'den atılan toplar limanlık havada Atina kıyılarında kurâ ahalileri işidirdi ve ba'zı Atina ahalisile İsteğe'ye sâhib-i devlet hazretlerinin² istikbaline azîmet olundu. Ve Lonca câmi³ kürsisinde guzât-ı muvahhidin niyyetlerini ta'lîm için her gün ba'de'z-zuhr va'z u nasîhat ederdük. Hatta edâ-yı salât-ı cum'a için ol serdâr-ı merdân-ı gâziyân câmi³-i mezbûra teşrîf eylediler ve cihâda müte'allik va'z olunup ve va'z arasında cezîre-i İstendil fethi istid'a olundukda sâhib-i devlet câmi-i şerîfe gelürken İstendil kal'esi fethi müjdesiyle miftahları gelmişdi³ deyu kapucular kethüdası kürsiye gelüp sâhib-i devlet efendimiz şeyh efendi'ye tebşîr eyle deyu buyurdular dedüklerinde azîm şevk ü sürûr ile Mora[nın] Venedik[den] fethi için dahi du'alar olundu. Zira cezîre-i mezbûrenin izrarı cemî' sevâhil-i islâmiye'ye Mora'nın ziyân ve ızrârından dahi azar idi; ve münâsib [273 b] du'alar ile kürsiden nüzul edüp ve yed-i müeyyedlerin takbîl murad eylediğimizde vermeyüp bir avuç altun ihsaniyle mesrûr-ı hürrem buyurdular.»

6

«sâhib-i devlet bi'l-cümle Mora kal'elerini 17 gün meteris çekmek ile feth eyledikde kendüye gurûr-ı azîm târi olup ve bundan akdem ba'zı fethi

1 Canım Hoca Mehmed Paşa.

2 Sadrazam Damad Ali Paşa.

3 Ada 3 Cemaziyulahir 1127 (= 6 Haziran 1715) de fethedilmiştir.

müyesser olmayan kal'elerin serdârların ihmâl ve tekâsüllüne haml edüp ve ednâ kabahat ile nefy ve kal'e-bend eylediği vüzerâ ve vükelâyı b'l-cümle katl eyledi; ve harekât ve sekenâtların ve evza' ve kelimatların b'l-cümlesin tagyîr edüp ba'zı [289 a] ednâ cürümle cezâ-yı azîm emr ederdi ve haşyet üzere olup kendi reyile amel edüp gayri yerden sudûr eden reyi hüsnü istih-san etmezdi. Mizistre avdetinde Trapoliçe'ye vusûlünde ednâ bahane ile Anabolu muhafızı [Kara] Osman Paşayı¹ katl eyledi ve Gümüş Mehmed Ağa'yı ve Atina'da nefy etdiği Haseki Kara Mustafa'yı ve Anadolu defter kethüdası Mustafa Efendi ve Eğriboz'da Şadırvan-ı uhrâ halifesini ve Mukallaf(?) oğlunu ve Zâ'im oğlunu ve bunların emsâli niçe müstevcibü'l-katl olmıyanları katl eyledi; ve ba'dehu Ramazan-ı şerîf evâhırında Anadolu sahrasına hayme-endâz olup ve kılıç ve kaftan ve hançer ve envâ'-ı zî-kıymet hedâyâ ile taraf-ı sultân-ı celîlü's-şândan gelen Silâhdar Ağayı buluşturunup ve dîvan edüp hatt-ı humayun-ı şevket-makrûn kıraat olunup b'l-cümle ed'iyye-i cihandârî tekrar olunup² ve lâkin sâhib-i devlet tarafından bundan akdem dîvanlarda olan iltifât ve ru-yı dil olmadı ve Anabolu'ya girmedi ve Kara Mustafa Paşa'yı b'l-cümle Mora'ya 20-30 bin asker ile serasker nasb eyledi ve Mora'yı tahrîr için erkân-ı devlet ricâlinden 10 muharrir ta'yîn eyledi». [290 a] «... ve f'l-vâki' Mora avdetinde bâb-ı kerem mesdûd olup ateş ve gazabı mebzûl oldu ve İstefe'den hareket olunup Yenişehir'de [askere] ulûfe verilüp ve Körfeş seferi üzerine du'alar olunup ve ta'cîl ve şî-tâb ile Edirne'ye vusûl...».

1 Kırş. Raşid, IV, 132 v.d.

2 Hatt-ı humayun metni için bk. Raşid, IV, 136-138.